

BOBURIY SULTON AKBARSHOHNING HINDITONDAGI DINIY SIYOSATI

Xatamjonov Jaloliddin Saidjamol o'g'li

Farg'ona davlat Universiteti talabasi

+998936222680 jamoliddinhakimov255@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17473433>

ARTICLE INFO

Received: 25th October 2025

Accepted: 28th October 2025

Published: 29th October 2025

KEYWORDS

Boburiylar sulolasi, Jaloliddin Muhammad Akbarshoh, Hindiston tarixi, Din-i Ilahiy, siyosiy islohotlar, diniy bag'rikenglik, adolatli boshqaruv, madaniyat va san'at, me'morchilik yodgorliklari, tarixiy merosi, mahzar, diniy mutassiblik.

ABSTRACT

Maqolada Boburiylar sulolasining yirik vakili Jaloliddin Muhammad Akbarshoh (1542–1605) ning siyosiy, diniy va madaniy faoliyati tahlil qilinadi. Unda Akbarshohning Hindistonda kuchli markazlashgan davlat barpo etishdagi roli, adolatli boshqaruv tizimini joriy etishdagi islohotlari hamda diniy bag'rikenglik siyosati yoritilgan. Shuningdek, uning "Din-i Ilahiy" nomli falsafiy-diniy g'oyasi orqali jamiyatda tinchlik va totuvlikni mustahkamlashga qaratilgan harakatlari o'rganiladi. Maqolada Akbarshoh davrida madaniyat, fan va me'morchilikning yuksalishiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, uning siyosiy donoligi va tarixiy merosi bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi ta'kidlanadi.

Akbar Jaloliddin Muhammad 1542-yilning 14-oktyabr sanasida Amarkotda Agra yaqinidagi Sikandra qishlog'ida tug'ilgan. „Akbar-shoh“ – Boburiylar sulolasidan hukmdor (1556 – 1605). Hindistondagi boburiylar saltanati hukmdori. Boburning nabirasi, Humoyunning o'g'li, 13 yoshida taxtga o'tirgan (1556-yil 15-fevral). Dastlab vaziri turkman Bayramxon otaliq yordamida taxtni boshqargan, so'ngra balog'at yoshiga yetgach, mamlakatni o'zi idora eta boshlagan. Dastavval saltanatini kengaytirish uchun muttasil kurashgan. Akbarshoh davrida Boburiylar saltanati shimolda Balxdan tortib janubda Godovari daryosigacha (Kashmir va Afg'oniston hududlari bilan), g'arbda Arabiston dengizidan sharqda Bengaliya qo'ltig'igacha bo'lgan ulkan hududni qamrab olgan. Markazlashgan saltanat tuzish maqsadida 1574 yildan ichki islohotlar o'tkazishga kirishadi: qo'shin ustida nazoratni kuchaytiradi va uni qayta tashkil etib, yangidan qurollantiradi, mamlakatni yangi ma'muriy tumanlarga bo'ladi. Nikoh rishtalari orqali Rajput knyazliklari bilan aloqalarni mustahkamlagan. Rajputlar otliq qo'shini Akbar qo'shinining asosini tashkil qilgan. Yirik yer egalari – jogirdorlarning o'zboshimchaligiga qarshi bir qancha chora-tadbirlarni o'tkazgan, 1574-yil dehqonlar, sarkardalarga yer in'om etish o'rniga xazinadan ularga maosh to'lashni, mamlakatdagi yerlardan soliq to'plashni o'z xizmatchilari zimmasiga yuklagan. Akbar aholi orasida diniy jihatdan o'zaro birdamlikka erishish maqsadida hindlarni yuqori mansablarga tayinlay boshlagan va yangi din – “dini ilohiy” joriy etgan. Bu din o'zida islom, hinduizm, parsizm va jaynizm dinlarining qorishmasidan iborat bo'lgan. Akbar dunyoviy va diniy

hokimiyatni o'zida mujassamlashtirgan. Bu dinga e'tiqod qilganlar Akbarning marhamatiga sazovor bo'lganlar. Keyinchalik Akbar vafotidan so'ng bu yangi din kichik bir mazhabga aylanib qolgan. Akbar dehqonchilik va savdoga katta e'tibor bergan, Yevropa mamlakatlari bilan ham savdo-sotiq olib borgan. Akbar ilm-fan, san'atga ham homiylik qilgan. Akbarning diniy siyosati to'satdan yuzaga kelmadi, balki asta-sekin rivojlangan evolyutsiya jarayoni bo'ldi. Bu jarayon ko'plab shaxsiy va tashqi omillar bilan shakllandi. Uning bolaligi Humoyun va Hamida Begimning qattiq qo'llik muhitida o'tgani tufayli u liberal tarbiyani oldi. 1575-yilda Ibadatxonada boshlangan munozaralarda turli Islom maktablaridan bo'lgan olimlarning mayda tortishuvlari va mutaassibona mag'rurligi uning hafsalasini pir qildi. Uning ulamolarga nisbatan ortib borayotgan noroziligi davlat siyosatini ularning aqidaparastlik ta'siridan ajratishga qaratilgan keyingi qarorlariga asos bo'ldi. Akbar hukmronligining diniy o'zgarishlarini ilmiy tahlil qilish zamondosh tarixchilarning ikki ziddiyatli nuqtai nazarini taqqoslashni talab qiladi. Asosiy manbalar sifatida Abul Fazl Allomiyning Akbarnoma va Abdul Qodir Badauniyning Muntaxab-ut-Tawarikh asarlari ajralib turadi. Abul Fazl Boburiy saroyining siyosat me'mori bo'lgan. U o'z asarida Akbarning siyosatini davlat ideologiyasi atrofida qurib, uni mukammal, ilohiy adolatli hukmdor sifatida mutlaqo tanqidsiz ulug'laydi. Masalan, U mahzar farmonini siyosiy ahamiyatini chetlab o'tib, uni oddiy voqea sifatida taqdim etadi. Akbar merosini baholashdagi bu farq, tarixchi oldida turgan vazifani shunchaki bir hikoyani tanlash emas, balki bu bo'linishning sababini tushunishni talab qiladi. Akbarnoma markazlashuvchi, dunyoviydashuvchi davlat nuqtai nazarini aks ettirsa, Muntaxab-ut-Tavarix esa hokimiyatdan chetlatilgan mutassib diniy tabaqaning qarshiligini ifodalaydi. Akbar diniy siyosatining o'zagi uning ilk hukmronlik davrida amalga oshirilgan aniq, institutsional islohotlarga asoslanadi. Bu islohotlar uning keyingi liberal falsafasi uchun mustahkam poydevor yaratdi. Akbarning diniy mutassiblik oid siyosati avvalo soliq va ma'muriy islohotlar orqali namoyon bo'ldi. 1563 yilda Akbar hinduylarning diniy joylarga sayohat qilishlari uchun undiriladigan ziyorat solig'ini bekor qildi. Undan keyin, 1564-yilda, Islomiy hukmronlik ostida g'ayrimuslimlardan olinadigan shaxsiy soliq – Jizyani bekor qildi. Bu islohotlarning ahamiyati shundan iborat ediki, ular g'ayrimuslim subyektlarga moliyaviy yengillik berish bilan birga, diniy asosdagi kamsitishni rasman bartaraf etdi. Bu harakat Akbarning barcha dinlarga nisbatan teng munosabatda bo'lish majburiyatini ko'rsatdi va Sulh-i Kul – Universal Tinchlik siyosatining birinchi amaliy tatbiqi bo'ldi. Bu, Boburiy jamiyatida g'ayrimuslimlarning imperiyaning iqtisodiy va madaniy hayotida teng huquqli ishtirokini rag'batlantirdi va barcha subyektlar o'rtasida mansublik hissini shakllantirdi. Akbarning diniy siyosati nafaqat axloqiy tamoyil, balki imperiyaning siyosiy va harbiy mustahkamligini ta'minlashga qaratilgan strategik harakat edi. Akbar o'z hukmronligi davomida Rajput malikalari bilan nikoh yordamida ittifoqlar tuzdi. Masalan, Raja Bharmalning qizi Mariam-uz-Zamani. Bu nikohlar faqat siyosiy ittifoqlarni mustahkamlashdan tashqari, Akbarning Hindu urf-odatlarini qabul qilishini va hurmatini ramz etdi. U malikalarga o'z saroylarida o'z diniy amallarini bajarishga ruxsat berdi. Bundan ham muhimi, u ma'muriy va harbiy tizimiga Hindu amaldorlarini yuqori martabali lavozimlarga jalb qildi. Masalan, Raja Todar Mal eng yuqori moliya vaziri Divan lavozimiga ko'tarildi. Shuningdek, Raja Man Singh, Boburiy armiyasining bosh qo'mondoni sifatida xizmat qilib, 67 ta muhim jangda qatnashgan. Bu ikki shaxs Akbar saroyining to'qqiz durdonasi Navaratnalar qatoriga kiritilgan. Akbarning diniy izlanishlari va liberal siyosatining chuqurlashuvi 1570 yillarning o'rtalarida, ayniqsa, Ibadatxona yani

"Ibodot Uyi" ni tashkil etilishi bilan bog'liq. 1575- yilda Fatxpur Sikrida, yangi saroy yaqinida, diniy va falsafiy munozaralar uchun mo'ljallangan Ibodotxona qurildi. Dastlab bu yerda faqat Islomning turli mazhablaridan bo'lgan musulmon ulamolari, shayxlari, sayyidlari va saroy zodagonlari to'planishardi. Ularning maqsadi Islom qonunlari Shariat va e'tiqodiy masalalar bo'yicha kelishmovchiliklarni muhokama qilish edi. Biroq, bu munozaralar samarasiz kechdi. Qatnashuvchilar na muhim, na arziyas masalalarda kelishuvga erisha olmadilar. Aksincha, ularning o'zaro tajovuzkorligi va aqidaparastligi hattoki saroy posbonlarining aralashuvini talab qildi. Musulmon ulamolari, masalan, Mahdum-ul-Mulk va Abdun Nabiy kabi fanatiklar orasidagi o'rganish mag'rurligi va mayda nizolar Akbarning Islom mutaassib yetakchilaridan qattiq nafratlanishiga olib keldi. Akbarning musulmon olimlaridan hafsalasi pir bo'lganidan so'ng, 1578- yildan keyin u Ibodotxona munozaralarini Islomdan tashqaridagi dinlar vakillariga ham ochdi. Bu yerga Hinduizm, Jaynizm, Zardushtiylik, Xristianlik Iezuit ruhoniylari, masalan, Padre Monserrate va hatto ateistlar ham taklif qilindi. Iezuit missiyalari masalan, 1579-yilda kelgan birinchi missiya saroydagi muhit haqida muhim yozuvlar qoldirgan. Ular Akbarning turli e'tiqodlarga ochiqligini va uning sinxretik ruhoni ekanligini qayd etishgan. Bu dinlararo muloqot natijasida Akbar barcha e'tiqodlarning mohiyati bir xil bo'lib, ular yagona maqsadga olib boradi degan xulosaga keldi. Bu qarash Din-i Ilahiy ga asos bo'ldi. Ibodotxonaning siyosiy intellektual o'rne shundan iborat ediki, u Akbarning yangi siyosatini oqlash uchun muhim maydon vazifasini o'tadi. Ibodotxonadagi munozaralardan so'ng Akbar ulamo institutining siyosiy ta'sirini doimiy ravishda cheklashga qaror qildi, bu esa 1579-yilda Mahzar farmonining chiqarilishi bilan institutsionalizmga kiritildi. Mahzar farmoni, ba'zan "Xatosizlik Farmoni" deb ham ataladi, 1579-yil sentyabr oyida Shayx Muborak Abul Fazlning otasi tomonidan tayyorlangan edi. Bu hujjat Boburiy davlatining diniy yo'nalishini tubdan o'zgartirdi. Farmonning asosiy maqsadi ulamolar orasidagi diniy va huquqiy bahslarni hal qilish edi. Mahzar orqali Akbar Islom qonunlari bo'yicha qarama-qarshi fikrlar mavjud bo'lganda, oliy sharhlovchi sifatida qaror qabul qilish huquqini oldi. Eng muhimi, bu farmon Akbarning darajasini Mujtahid (sharhlovchi) dan yuqoriroq – asr xalifasi deb e'lon qildi. Uning qarorlari majburiy kuchga ega edi, faqat ular Qur'onga zid bo'lmasligi shart qilib qo'yildi. Mahzarining asosiy siyosiy ahamiyati muttassib ulamolarning davlatga nisbatan kuchini keskin kamaytirishdan iborat edi. Bu farmon sultonning diniy masalalarda yakuniy so'zga egaligini institutsional darajada mustahkamladi. Bu, Akbarga davlatni ulamo nazoratidan ozod qilishga yordam berdi va uning Hindu zodagonlari bilan aloqalari kabi barcha siyosiy choralarni ma'qulladi. Mahzar farmoni kuchli ulamolardan kelib chiqadigan siyosiy tahdidga strategik javob edi. Akbar o'zini halifa deb e'lon qilish orqali, diniy va huquqiy qonuniylik manbaini diniy va dunyoviy-ruhoni hukmdor shaxsiga o'tkazdi. Bu institutsional qadam, balki imperator birligiga xizmat qilishini ta'minladi. Sulh-i Kularabcha atama bo'lib, so'zma-so'z tarjimasi "Barcha bilan tinchlik" yoki "Universal tinchlik" degan ma'noni anglatadi. Bu doktrina Boburiy imperiyasidagi barcha dinlarga nisbatan mutlaq bag'rikenglikni va hurmatni targ'ib qilgan. Bu siyosat Sufiy mistik g'oyalardan kelib chiqqan va keyinchalik davlat falsafasi darajasiga ko'tarilgan. Sulh-i Kul barcha diniy kamsitishlarni rad etib, barcha e'tiqodlarga so'z erkinligini berardi, faqat bir shart bilan: hech bir din davlat hokimiyatiga putur yetkazmasligi yoki boshqa dinlar bilan urushmasligi kerak edi. Bu gumanistik yondashuv Boburiy davlati uchun Hinduizm, Islom, Xristianlik va boshqa e'tiqodlar o'rtasida o'zaro tinch-totuv yashash sharoitini ta'minladi. Boburiy siyosatining bu holati o'z davri uchun radikal darajada murosali

hisoblangan, ayniqsa boshqa musulmon va xristian davlatlarining diniy bag'rikengligi bilan solishtirganda. Chet ellik sayohatchilar, masalan, Uilyam Finch, o'sha davrda Hindistonda Yevropaning har qanday davlatiga qaraganda ko'proq diniy bag'rikenglik amalda qo'llanilganini qayd etgan. Sulh-i Kul ning eng chuqur siyosiy funksiyasi uning siyosiy ilohiyotdagi o'rni bilan bog'liq. U Boburiy hukmdorlariga g'ayriddin raqiblar masalan, Rajputlar bilan qasamyod qilish va tinchlik shartnomalarini rasmiylashtirishda duch keladigan an'anaviy islomiy cheklovlarni yechish uchun asos yaratdi. Bu siyosat o'z ichiga bag'rikenglikdan ko'ra ko'proq foyda oldi. Akbar imperiya ichidagi barcha dinlararo nizolarda faol vositachi va hakam sifatida tinchlikni saqlab turdi. Sulh-i Kul ning amaliy tatbiqlari uning davlat boshqaruvidagi ustuvorligini isbotlaydi. Xulosa Boburiy sulton Akbarshoh (1556–1605) Hindiston tarixida o'zining diniy bag'rikenglik va ochiqlikka asoslangan noyob siyosati bilan iz qoldirdi. An'anaviy islom hukmronligi modelidan uzoqlashib, Akbar davlat barqarorligini ta'minlash va imperiya birligini mustahkamlash uchun barcha diniy guruhlarni qamrab oluvchi yondashuvni joriy qildi. Diniy Bag'rikenglik "Sulh-i Kull" Akbarning siyosati butunlay tinchlik va totuvlik tamoyiliga, ya'ni "Sulh-i Kull" "hamma bilan tinchlik" g'oyasiga asoslangan edi. Bu siyosat musulmonlar, hindular, zardushtiylar, nasroniylar va jaynlar kabi turli din vakillariga o'z e'tiqodlarini erkin amalga oshirish imkonini berdi. Kamsituvchi soliqlarni bekor qilish – Hindistonning musulmon bo'lmagan aholisiga qo'yiladigan jizya jon solig'i va haj ziyorati soliqlarini bekor qildi. Bu bilan u fuqarolar orasidagi diniy tafovutlarni bartaraf etib, ularning sulton oldidagi huquqlarini tenglashtirdi. "Ibodatxona" – Ibodat Uyi faoliyati: Akbar turli din ulamolari va faylasuflari bilan diniy-falsafiy munozaralar o'tkazish uchun "Ibodatxona"ni tashkil etdi. Bu suhbatlar unga turli e'tiqodlarni tushunish va siyosiy qarorlar qabul qilishda diniy murosaga erishishga yordam berdi. "Din-i Ilahiy": Akbar o'z hukmronligining keyingi bosqichida "Din-i Ilahiy" – "Ilohiy e'tiqod" deb nomlangan o'zining sinkretik tushunchalar tizimini taqdim etdi. Bu yangi diniy ta'limot emas, balki asosan sultonning shaxsiy odob-axloq qoidalari va siyosiy faoliyatini ifodalovchi falsafiy-axloqiy yo'nalish bo'lgan. Akbarshohning diniy siyosati nafaqat Boburiylar imperiyasini mustahkamlashning muhim vositasi bo'ldi, balki u Hindiston subkontinentida diniy plyuralizm va madaniy aloqalarni o'zaro tushunishga poydevor qo'ydi. Uning bu noyob yondashuvi dunyo hukmdorlari uchun turli diniy qarashlar sharoitida boshqaruvning namunasi bo'lib xizmat qiladi.

References:

1. N. G'. Nizomiddinov. (XVI-XIX asr) Buyuk Boburiylar tarixi. 68-70 bet.
2. Uilyam Erksin. Bobur Hindistonda. Toshkent. 71-72 bet.
3. Boburnoma. Toshkent-1960 46-47 bet.
4. G'ofurjon Satimov, Markaziy Osiyo va Hindiston tarixida Boburiylar davri Toshkent-2008 48-51 betlar.